

“MANAVAHEÉ, IKUNÁ, MO E KĀTOANGA TA‘ANÉ”

Fakamafola Fakasatelaite ‘a e CES—12 ‘o Sepitema, 2004

‘Eletā Jeffrey R. Holland

‘Oku ou fakamālō atu ho‘omou me‘a maí neongo pe na‘a mou ‘osi mea‘i e tokotaha ‘e leá pe ‘ikai. ‘Oku ou fiefia ke ‘i heni mo kimoutolu he pooni. Ko e fē nai ‘a e ngaahi feitu‘u ‘oku mou me‘a mai mei aí? (‘Oua na‘a tali mai he ‘oku ‘ikai lahi e taimí). Pea neongo ‘oku ‘ikai ke u lava ‘o mamata atu kiate kimoutolu kotoa, ka ‘oku ou ‘ilo‘i ‘a e fu‘u toko 80,000 fakafofo nai ‘oku mou fakataha mai ‘i ha ngaahi feitu‘u kehekehe lahi ‘i māmani ‘o mamata mai ‘i he satelaité. ‘Oku mau talitali fiefia kimoutolu kotoa mo fakamālō atu koe‘uhí ko ho‘omou ‘i heni, mo ho‘omou fakaafe‘i au ke u lea atú.

‘Oku ou kole fakamolemole atu ‘i he ‘ikai ke lava mai ‘a Sisitā Hōlani he efiafi ní. Na‘e mei fiefia ‘aupito ke ‘i heni mo kitautolu, ka ‘okú ne ‘i Hiusitoni, ‘i Tekisisi he efiafi ní, ‘o tokoni ki homa mokopuna fefine fo‘ou ne fā‘ele‘i mai ki homa ‘ofefiné mo e foha ‘i he fonó. Kapau ‘e tafoki ‘a kimoutolu ‘i Hiusitoni ‘o sio ki he sea mui ‘i he fale lotú, te mou mamata ai ki ha kui-fefine si‘isi‘i faka‘ofofa ‘oku toitoi mai ai ‘o hangē pē ha taha ‘o e fānau ako ‘inisititiuti. ‘Oku ou ‘ilo‘i lelei ‘ene fofonga kei si‘i, ka ‘e kau tangata kuo ‘osi mali ia. ‘Oku hounga kiate au ‘a ‘ene tokoni ‘oku fai ‘i aí, ‘o hangē pē ko ha‘ane mei ‘i heni ‘i hoku tafa‘akí ‘i he efiafi ní. ‘Oku ou fie fakahā atu hono ‘ofá, he ko ha fatongia pehē pē ‘o e ngaahi kui fefiné ‘i he taimi peheé, ‘oku ta‘ofi ai ha‘ane ‘i heni mo kitautolú. ‘E Sisitā Hōlani, ‘oku ou ‘ofa ‘iate koe.

Kuo ‘ilo‘i foki ‘e hamou tokolahi, na‘á ku toki foki mai mo Sisitā Hōlani mei ha‘ama ngāue ta‘u ‘e ua ‘i Silei, ‘a ia na‘á ma fai ai ‘a e me‘a ‘oku fai ‘e he tokolahi ‘o kimoutolu he efiafi ní, na‘á ma nofo fakataha mo e kakai lalahi kei talavou mo e kau ako ‘inisititiuti he ngaahi senitā fakasiteiki ‘i he tafa‘aki ‘e taha ‘o e kolopé, ‘o fanongo ki he ngaahi fakamafola pehení mei ha feitu‘u mama‘o mei he hetikuota ‘o e Siasí. Ne mau ongo‘i foki e laumālie ‘o e ‘Eikí mo e ‘ofa hotau kau takí. Na‘á ma ongo‘i makehe foki he feohi mo e lau afe ‘i he māmani ‘a ia ‘oku mou to‘u tatau, pea ma‘u ‘a e tui tatau, pea fie ma‘u mo e ngaahi me‘a tatau ke tau ma‘u ai ha kaha‘u ‘oku kakato mo fiefiá.

‘Oku ou ha‘u pē mo fakakaukau he efiafi ní ki hoku ngaahi kaume‘a kei talavou ‘i Silei, ka ‘oku ou ma‘u ‘a

e tokanga tatau ki hotau ngaahi kaume‘a kehe—‘i ‘Ingilani mo Falanisē, Kōlea mo Siapani, mo ‘Aositelēlia mo Naisilia mo ‘Tukuleini, pehē ki he fu‘u tokolahi ‘o kimoutolu ‘oku fakataha mai ‘i ‘Amelika Noaté. “Mālō e lelei” pe ha lea fakafonua pē ‘oku mou lea‘akí, pea mou ‘ilo‘i mu‘a ‘oku ou ‘ofa ‘iate kimoutolu. ‘Oku ma‘u ha ivi lahi ‘i he‘etau tokolahi. ‘Oku ou lotua ‘a e Laumālie mo e ngaahi tāpuaki ‘a e ‘Eikí ke ‘iate kitautolu, peá u faka‘amu mo‘oni ke u lea ki ha me‘a ‘e mahu‘inga kiate kimoutolu.

Manavaheé

‘Oku ou fie lea he efiafi ní ‘o kau ki he loto-tailiili ‘i he māmani mo e ngaahi palōpalema ‘oku tau fehanganagai mo ia ‘i hotau fonuá mo e ngaahi fonua mulí. Neongo ne ‘i ai ma‘u pē ‘a e ngaahi palōpalema ‘i he kuonga kotoa pē, ka ‘i he kongā ki mui ní, ‘i he ‘aneafi—Sepitema ‘aho 11—ko e ‘osi ia ‘a e ta‘u ‘e tolu mei ha me‘a fakalilifu ne ta‘e‘amanekina ‘ene hokó, ‘a ia na‘e uesia ai ‘a e māmani kotoa. ‘Io, kuo useia ‘e he me‘a ko iá ‘a e mo‘ui ‘a e tokolahi ‘i ha ngaahi founga kuo fakamālohi‘i ke liliu ai ‘a e tō‘onga mo‘ui ‘a e māmani. Pea koe‘uhi ko e hoko ‘aneafi ‘a hono fakamanatu ‘o e me‘a ko iá, mahalo ‘oku kei ‘i homou lotó ai he ‘ahó ni ‘a e manavaheé mo e loto-hoha‘a.

Neongo iá, talu mei he ‘aho 11 ‘o Sepitema 2001—mo e hangē ‘oku toutou mo‘ua ‘a hotau ngaahi kaungā‘apí, mo e kakai ‘o e ngahi pule‘anga ‘oku fai atu ki ai ‘a e fakamafola fakasatelaite ‘o e efiafi ní, ‘i he loto-manavahē lahi angé, pea nau hoha‘a ‘i he ngahi me‘a fakavaha‘a pule‘anga ‘oku hokó pea mo e mafola fo‘ou hono ngāue‘aki ‘o e fo‘i lea ko e “*ilifíá*.” Na‘e faka‘aonga‘i ia ‘i he ngaahi ta‘u si‘i kuo hilí ki he tu‘uaki ‘o e ngaahi faiva ‘oku ‘ikai sai mo e ngaahi talanoa fa‘u ‘a Sitiveni Kingí. Ka ko e me‘apango pē kuo hoko ia he taimí ni ko e lea maheni ‘oku faka‘aonga‘i faka‘aho ‘i he‘etau ngaahi nusipepá, pea ngāue maheni ‘aki ia ‘i he ngaahi talanoá, pea a‘u ki hono ‘ilo‘i ‘e he fānau ikí, ‘a ia kuo kau ai ‘a e longā‘i fānau ako‘ i Lūsia, ‘oku lava ke uesia ‘a e māmani ‘oku tau mo‘ui aí ‘e he anga fakamamahi mo e lilingi toto ‘a ha kakai ‘oku tau ui ko e “kau tau toitoi.” Pea ‘oku ‘i ai mo ha ngaahi fakatu‘utāmaki ‘o e ngaahi

fa'ahinga kehe, 'a ia 'oku fakanatula pe ha founa kehe pē, 'a ia 'oku fakamatala'i mai 'i he ngaahi ongoongó, pea 'oku fakamanatu mai ai kiate kitautolu 'oku pelepelengesi 'aupito 'a e mo'uí, pea 'oku lava ke hoko ha ngaahi me'a fakamamahi 'i he mo'uí.

Ko e Ngaahi 'Aho Faka'osí

'Oku ou 'ilo'i 'oku 'i ai hamou tokolahi 'oku fifili homou lotó pe ko e hā ha'ane fekau'aki mo e ngata'anga 'o e māmaní pea mo 'etau mo'uí aí. Kuo fehu'i 'e ha tokolahi, "Ko e houa nai 'eni 'o e Hā'ele 'Anga Ua mai 'a e Fakamo'uí mo hono fakahoko 'o e ngaahi kikite kotoa pē 'oku kau ki aí?" Na'e fehu'i loto ma'a mo loto tui mai 'e ha faifekau kiate au, hili pē ha ki'i taimi sí'i mei he 'aho 11 'o Sepitemá, 'o ne pehē, "'E 'Eletā Hōlani, ko e ngaahi 'aho faka'osí nai 'eni?" Na'á ku mamata ki he'ene fofonga fakamātoató mo e manavahē 'i hono matá, peá u loto ke u fakafiemālie'i ia. Na'á ku pehē, 'e fakafiemālie'i hono loto-hoha'á kapau te u puke mai ia mo ki'i tukuhua ange ki ai. Na'á ku puke mai ia mo pehē ange ki ai, "'E 'Eletā, mahalo 'oku 'ikai ko e tangata poto taha au he māmaní, ka 'oku a'u kiate au 'a 'eku 'ilo'i 'a e hingoa 'o e Siasí." Na'á ma talanoa leva 'o kau ki he'ete hoko ko ha Kau Mā'oni'oni 'i he "Ngaahi 'Aho Kimui Ní." Na'á ku pehē ange, "'E 'Eletā, 'oku tau mo'uí 'i he ngaahi 'aho faka'osí, ka 'oku 'ikai ko ha me'a fo'ou ia. Na'e kamata 'a e tala'ofa fekau'aki mo e Hā'ele 'Anga Ua mai 'a e Fakamo'uí 'i he 'Uluaki Mata Me'a-hā-mai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he 1820. Ko e ta'u 'eni 'e 184 'o 'etau nofo 'o sio ki hono fakahoko 'o e Hā'ele 'Anga Uá mo e ngaahi 'aho faka'osí. 'Io, 'oku lava ke u 'ilo'i fakapapau 'oku tau mo'uí 'i he ngaahi 'aho faka'osí—'i ha ngaahi ta'u lahi 'aupito," hili ia peá u lulululu fiefia leva mo ia.

Na'á ne malimali, pea ngali fiemālie 'i he'ene fakakaukau ki aí, pea 'alu leva. 'Oku ou tui kuo fuoloa ha 'osi lelei 'ene ngāue fakafaifekau pea kuo foki fiefia ki 'api pea hoko atu 'ene mo'uí, pea mahalo 'oku 'i ai ha feitu'u 'okú ne kau mai ai ki he fakatahá ni, pe 'i ha feitu'u 'o kumi hano mali ('Ofa pē ko ia!)

'Oku ou fie fakahā atu 'oku ou 'ilo'i 'a e 'uhinga 'o e fehu'i 'a e talavou ko 'ení. Ko e me'a 'eni na'á ne 'uhinga ki aí: "'E 'osi nai 'eku ngāue fakafaifekau? 'Oku 'i ai hano 'aonga ke u toe 'alu 'o ako? 'Oku 'i ai nai faingamālie ke u mali? 'Oku 'i ai nai haku kaha'u? 'Oku 'i ai nai ha fiefia 'i he kaha'ú ma'aku?" Te u toe fai atu kiate kimoutolu 'eku lea na'e fai ange kiate ia 'i he ta'u 'e tolu kuo hilí. "Ko e 'io — ki he ngaahi fehu'i kotoa ko iá."

Ka 'oku 'ikai te u 'ilo'i 'a e taimi 'e hoko ai 'a e taimi totonu 'e mamata kotoa ai 'a e kakaí ki he Hā'ele 'Anga Uá, mo e ngaahi me'a faka'ofa 'e hoko aí. Ko e tahá, na'e pehē foki 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí 'oku 'ikai te ne 'ilo'i pe 'e hoko ia 'afē, koe'uhí he 'oku 'ikai 'ilo'i 'e ha taha 'a e taimi 'e hoko aí. Kuo folofola mai foki 'a e Fakamo'uí, 'oku a'u ki he kau 'āngelo 'i he langí 'oku 'ikai te nau 'ilo'i ia (vakai, Mātiu 24:36).

'Oku totonu ke tau nofo 'o vakavakai ki he ngaahi faka'ilongá pea 'ilo'i mo hono 'uhinga 'o e ngaahi fa'ahita'ú, pea tau mo'uí 'i he tui faivelenga kotoa pē, pea tau fakahā 'a e ongoongolelé ki he kakai kotoa pē 'oku tau fetaulaki mo iá, koe'uhí ke ma'u 'e he kakai kotoa pē 'a e ngaahi tāpuaki mo e malu'i. Ka 'e 'ikai lava pea kuo pau ke 'oua na'a tau tuku ke ta'ofi 'etau mo'uí 'e he manavahē ko e ta'e mahino e taimi 'e hoko ai e Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a e Fakamo'uí. 'E 'ikai lava ke ta'ofi 'etau mo'uí. Ka kuo pau ke tau ngaohi ke kakato ange 'etau mo'uí 'i ha toe taimi 'i mu'a. Ko e kuonga foki 'eni 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá.

'Oku ou lea'aki 'ení koe'uhí ko 'eku fanongo ki muí ni mai—hili 'a e 'aho 11 'o Sepitemá—ki ha ngaahi lea ne fai he loto-manavahē mo e loto-hoha'a ne fai 'e ha ní'ihí 'o homou to'ume'á 'o kau ki he ngaahi fehu'i na'e 'i he fakakaukau 'a e faifekau. Kuó u fanongo ki hamou ní'ihí 'oku pehē, 'oku mou fifili pe 'oku 'i ai koā hano 'aonga ke te 'alu 'o ngaue fakafaifekau pe toe ako pe palani ki ha'ate ngāue ma'u'anga mo'uí, kapau 'oku tau mo'uí 'i ha māmani ta'epau. Kuó u fanongo foki ki ha ní'ihí 'oku nau fe'ofa'aki 'oku nau pehē, "'Oku 'ikai ke mau 'ilo'i pe 'oku totonu ke mau mali 'i ha kuonga ta'epau pehē."

Pea ko e me'a fakamamahi tahá ko 'eku fanongo 'i he ngaahi lipooti fekau'aki mo ha kakai toki mali fo'ou 'e ní'ihí 'oku nau fehu'ia pe 'oku totonu nai ke nau 'omi ha fānau ki ha māmani fonu fakamamahi 'a ia 'oku 'amanaki tō mai ki ai 'a e ngaahi faka'auha 'o e ngaahi 'aho faka'osí. 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku lahi ange 'eku hoha'a ki he fa'ahinga fakakaukau pehe'e, 'i he'eku hoha'a ki he 'Ala-Kaitá.

'Oku 'i ai ha me'a pē 'e ua 'oku ou fie lea ai kiate kimoutolu 'oku mou hoha'a koe'uhí ko e kaha'ú. 'Oku ou lea'aki ia 'i he loto'ofa 'aki hoku lotó kotoa.

'Uluakí, kuo pau ke 'oua 'aupito na'a 'i ai ha fa'ahinga kuonga pe me'a 'e hoko, te tau tuku ai 'a e manavahe'e mo e tamai 'o e ilifiá ('a ia ko Sētane) ke ne tohoaki'i atu 'a kitautolu mei he'etau tuí mo 'etau mo'uí faivelengá. Kuo 'i ai ma'u pē ha ngaahi fehu'i ia fekau'aki mo e kaha'ú. Na'e 'i ai ma'u pē 'a e to'u tupu pe kakai mali kei

talavou 'i he kuonga kotoa pē, kuo nau laka atu 'i he tui ki ha fa'ahinga mo'ui na'e ta'e mahino ma'u pē—pea na'e kamata ia mea 'Ātama mo 'Ivi 'i he'ena 'uluaki 'alu atu mo e ilifia mei he Ngoue 'o 'Ītení. Ka 'oku sai pē ia. Ko e palaní 'eni. 'E lelei 'a e me'a kotoa pē. Mou tui faivelenga pē. 'Oku pule 'a e 'Otuá. 'Okú Ne 'afio'i homou hingoá pea 'okú Ne 'afio'i ho'omou ngaahi fiema'ú.

Tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí—he ko e 'uluaki tefito'i mo'oni ia 'o e ongoongolelei. Kuo pau ke tau laka atu ki mu'a, 'o hangē ko e fakalea 'a K. Niueli Teilí 'i he himi ke fakamanatu 'aki hotau kau paionia 'o e kuohilí, "Tui 'i he Laka Kotoa pē."¹ Kae hangē ko e kau paionia ko iá, kuo pau ke mou laka atu ma'u pē ki mu'a 'i he tuí—'i he fo'i laka ki he fo'i laka 'o fai pehē ai pē. Ko e founa ia 'oku fakahoko ai 'a e ngaahi ngāue, pea a'usia ai mo e ngaahi taumu'á, pea ikuna'i 'aki mo e ngaahi ngata'anga fonuá. Pea 'i hono ngāue'aki 'o e lea 'oku fakalangí, ko e anga ia 'o hono fakatupu 'o e ngaahi māmaní, pea ko e founa ia 'e fakatupu ai homou māmaní.

'Oku 'amanaki mai e 'Otuá ke mou ma'u ha tui mo ha loto fakapapau fe'unga, pea mo ha falala fe'unga kiate ia, ke ke hoko atu 'i he mo'uí mo ho'omou fiefiá. He 'okú Ne finangalo ke 'oua na'a mou *fehangahangai* pē mo e kaha'ú (pea 'oku ngali fakamamahi pe fakalotosí'ia). Ka 'okú Ne finangalo ke mou tali lelei pea fokotu'u 'a e me'a ke hoko 'i he kaha'ú—pea mou 'ofa mo fiefia ai, pea fiefia foki 'i hotau ngaahi faingamālie.

'Oku talitali mai 'a e 'Otuá ki ha faingamālie ke Ne tali atu ho'omou ngaahi lotú pea fakahoko ho'omou ngaahi faka'amú, 'o hangē ko e me'a kuó Ne fai mau pē. Ka he 'ikai ke Ne lava 'o fai ia, 'o kapau 'oku 'ikai ke mo lotu, pea 'e 'ikai ke ne lava 'o kapau 'oku 'ikai ke mou faka'amu ki ai. Ko hono fakanounou, he 'ikai te Ne lava 'o fai ia, 'o kapau 'oku 'ikai ke mou tui.

Te u ngāue'aki 'eku 'ilo lahi ki he ngaahi talanoa fananga ki he fānaú he taimi mohé, pea 'oku ou pehē ke mou fili 'i he fa'ahinga moa 'oku mou fie tatau mo iá. Te mou hangē ko Kí'i Moa Sí'isi'í, 'a ia na'e tō 'a e 'uha ki hono 'ulú pea lele takai mo kaila, "Kuo tō hifo 'a e langí, kuo tō hifo 'a e langí," pe te mou hangē ko e Kí'i Motua'imoa Kulokulá, 'o laka atu ki mu'a 'i he'ene ngaahi ngāue fakatupulekina 'i he mo'uí, neongo pe 'oku 'i ai ha taha 'e tokoni mai kiate ia pe 'ikai, pe ha taha 'e tui mai kiate ia.

Kuo fe'unga 'a e talanoa ki he fanga manu 'o e fāmá. Tau fakakaukau ki ha potu folofola 'e ua, 'a ia 'oku

fakataumu'a kiate kinautolu 'oku mo'ui 'i he ngaahi taimi faingata'á?

Ko e 'uluakí 'oku ma'u mei he Vahe 101 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. Kapau 'oku mou manatu'i na'e fai mai 'a e fakahā ko 'eni 'i he taimi na'e faingata'a'ia mo fakatanga'i ai 'a e Kāingalotú na'a nau 'i Misulí. Na'e tuli kinautolu 'e he kau fakatangá mei honau ngaahi 'apí. Na'e muimui 'iate kinautolu 'a e fakafilí mo e taaufehi'á mei he vahefonua ki he vahefonua na'a nau kumi hūfanga ki aí. Na'e mole mei he Kāingalotu nofo tailiili ko 'ení 'a 'enau fanga monumanú, valá, nāunau falé, ngaahi ngoué mo e ngaahi koloa fakafo'ituitui lahi. Na'e ongona 'i he 'aho kotoa pē 'a e fakamanamana'i ke tāmata'e'i kinautolú. 'Oku ou tui ko e taimi fakamamahi mo faingata'a pea fakatu'utāmaki taha 'eni—'a ia te u pehē ko e "taimi fakamanavahē" taha 'eni kuo a'usia 'e he Siasí. Na'e kau ki mui mai 'a e ngaahi hingoa hangē ko e "Hauni Mila" mo e "Fale Fakapōpula Lipetií" 'i he'etau lea faka'ahó 'o ta'engata.

Neongo iá, na'e folofola 'a e 'Eiki ki Hono kakaí 'i he taimi fakamanavahē ko iá 'o pehē:

"Ko ia, tuku ke fiemālie 'a homou lotó 'o kau ki Saione; he 'oku 'i hoku nimá 'a e kakano kotoa pē; fakalongolongo, pea 'ilo'i ko e 'Otuá au.

"'E 'ikai ke hiki 'a Saione mei hono tu'u'angá, neongo kuo fakamovetevete'i 'a 'ene fānaú.

"Ko kinautolu 'oku toé, pea 'oku nau loto-ma'á, te nau foki mai, 'o ha'u ki honau ngaahi tofi'á, 'a kinautolu mo 'enau fānaú, 'aki 'a e ngaahi hiva 'o e fiefia ta'engata, pea ke langa hake 'a e ngaahi potu lala 'o Saioné—

"Pea 'e hoko 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē koe'uhí ke lava 'o fakamo'oni 'a e ngaahi lea 'a e kau palōfitá." (T&F 101:16–19).

Ko ia, 'e hoku ngaahi kaume'a kei talavou, tuku ke fiemālie 'a homou lotó kau ki Saione. Pea mou manatu'i, ko e faka'uHINGA mahu'inga taha kuo fai mai kiate kinautolu 'o kau ki Saioné; ko kinautolu 'oku "loto ma'á" (T&F 97:21) Kapau te mou tauhi homou lotó ke ma'a, te mou hiva'aki mo ho'omou fānaú mo e makapuná 'a e ngaahi hiva 'o e fiefia ta'engata 'i ho'omou langa hake 'a Saioné—pea 'e 'ikai hiki 'a kimoutolu mei homou nofo'angá.

Ko e veesi 'e taha 'oku ou 'uhinga ki aí, 'oku ma'u ia mei he folofola 'a e Fakamo'uí ki He'ene kau ākongá 'i he 'amanaki ke kalusefai Iá, pea 'i he'enu manavahē, pea fehangahangai mo e movetevete mo e fakatangá. Ko ha taimi ia 'o e faingata'a! Na'á Ne folofola ai 'i

He'ene akonaki faka'osi kiate kinautolu fakakātoa 'i he mo'ui fakamatelié, pea mo 'Ene 'afio'i kakato 'a e me'a 'oku hanga mai mei mu'a kiate Ia mo kinautolú. Na'á Ne pehē:

“Kuó u tala 'a e ngaahi me'á ni kiate kimoutolu, koe'uhi ke mou ma'u 'a e fiemālie 'iate au. Te mou ma'u 'a e mamahi 'i māmani; ka mou loto-to'a; kuó u iku'i 'a māmani” (Sione 16:33)

Ko ia 'i he'etau 'i he māmani 'o e faingata'á— 'a ia 'e lahi ma'u pē ia, tau manatu'i mu'a 'etau tuí. Tau manatu mu'a ki he ngaahi tala'ofa mo e ngaahi kikite *kehe* 'a ia kuo fai maí, 'a e ngaahi tala'ofa ko ia 'oku fakafiemālié, pea tau mo'ui ke kakato ange, 'i he loto-to'a 'oku lahi ange 'i ha toe taimi 'i hotau hisitōliá.

Kuo ikuna'i 'e Kalaisi 'a e māmaní pea kuó ne tofa mai ha hala hangatonu kiate kitautolu 'i he toafá. Kuó Ne folofola mai kiate kitautolu 'i hotau kuongá ni, “Nono'o homou kongalotó pea mou teuteu. Vakai 'oku 'omoutolu 'a e pule'angá, pea 'e 'ikai ke ikuna 'e he filí” (T&F 38:9) Ko ia, tau teuteu'i kitautolu. Tau hiva fiefia 'i he ngaahi hiva 'o e fiefia ta'engata ko iá.

Ikuná

'Oku 'omi ai au ki he fo'i fakakaukau 'e taha 'oku ou fie lea ki ai 'o kau ki he 'aho ko 'eni 'okú ta mo'ui aí. 'Oku tau fa'a fakahehema 'i he ngaahi taimi 'o e loto-hoha'á ke tau meimei tokanga taha pē ('o hangē ko hoku kaume'a faifekau) ki he kongá 'o hotau hingoá ko e “'Aho Kimui Ní.”

Ka 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'i he efiáfi ni ke mou tokanga lahi ange ki he kongá 'o e hingoá ko iá, 'a ia ko e “Kau Mā'oni'oni.” Ko e kongá ia 'o 'etau mo'ui 'i he Siasí 'a ia 'oku totonu ke tau tokanga lahi ki aí. Fakakaukau angé ki he ngaahi tāpuaki 'oku tau ma'ú. Fakakaukau angé ki he kuonga fakafo ko 'eni 'oku tau mo'ui aí. Fakakaukau angé ki he ngaahi tāpuaki faka'ekonōmika mo fakaako, fakasaienisi mo fakalaumālie 'oku tau ma'u, ka kuo *'ikai ma'u* 'e ha kuonga pe ha kakai kehe 'i he hisitōlia 'o e māmaní, pea mou toki fakakaukau leva ki hotau fatongia ke tau mo'ui ke taau mo e taimi ko 'eni 'o hotau kuongá.

Ko e Kuonga Fakakōsipeli Ma'ongō'onga Ko 'ení

Kuo tau ha'u ki he tu'unga 'o e mo'ui fakamatelié 'i he kuonga mahu'inga taha 'o e ongoongolelé, 'a ia kuo

tuku mai ki he fa'ahinga 'o e tangatá, pea 'oku fiema'u ke faka'aonga'i lelei ia.

Ko e lea 'eni 'oku ou manako ai na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: “Kuo hoko hono langa hake 'o Saioné ko ha ngāue ia na'e mahu'inga'ia ai 'a e kakai 'o e 'Otuá 'i he kuonga kotoa pē; pea hoko ia ko e kaveinga na'e nofo 'a e kau palōfitá, kau taula'eiki mo e ngaahi tu'í 'o fakalaululoto fiefia ki ai; pea nau nofo 'o 'amanaki fiefia mai ki he 'aho 'oku tau mo'ui aí; pea fakalotoa 'a kinautolu 'e he ngaahi 'amanaki fiefia fakalangi, pea kuo nau hiva mo tohi mo kikite 'o kau ki hotau 'ahó. . . . Ko e kakai 'ofeina kitautolu [kuo fili 'e he] 'Otuá ke 'omi 'a e nāunau 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní.”²

Mou vakai ki he lea ko 'eni na'e fai 'e Uilifooti Utalafi 'i he 1894. Mahalo 'oku 'ikai fiema'u ia ke u toe fakamanatu atu kiate kimoutolu 'a e ngaahi faingata'a lahi na'e fehanga'angai mo Palesiteni Utalafí. Pea 'oku ou tui na'e fakamanavahē tatau pē 'a e ngaahi ta'u ko 'eni 'i he Hihifó, 'o hangē ko e ngaahi me'a na'á ku fakamatala ki ai 'i Mísulí, 'a e toitoi 'a e kau palōfitá, tuku pilisone 'a e kau 'apostoló, (pea hangē ko e fakamatala 'a Palesiteni Utalafí), mo e tailiili na'a kuo tafoki 'a e pule'angá kotoa 'o fehi'a ki hotau kakai, pea teuteu ke tau'i 'a e Siasí.³

Neongo iá, na'e pehē 'e Palesiteni Utalafi 'i he uhouhonga 'o e ngaahi faingata'a ko iá: “'Oku kau 'a e 'Otuá Māfimafí mo e kakai ni. Te tau ma'u 'a e ngaahi fakahā kotoa pē te tau fie ma'ú, 'o kapau te tau fai hotau fatongia [mo] talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá. . . . Ko ia 'i he lolotonga 'eku . . . kei mo'uí, 'oku ou fie fai hoku fatongia. 'Oku ou loto ke fai 'e he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a honau fatongia. . . . 'Oku lahi mo mafatukituki honau fatongia. 'Oku 'afio mai kiate kitautolu e fofonga 'o e 'Otuá pea sio mai mo e kau palōfita mā'oni'oni kotoa pē. Ko e kuonga 'eni ne lau ki ai talu mei he kamata'anga 'o e māmaní. 'Oku tau fakataha mai . . . 'i he mālohi mo e fekau 'a e 'Otuá. 'Oku tau fai 'a e ngāue 'a e 'Eiki. . . . Tau fakahoko mu'a hotau misioná.”⁴

Ko hono faka'osí, tuku mu'a ke u vahevahe atu 'a e lea ko 'eni na'e fai 'e Palesiteni Hingikelí, 'a ia ko hotau palōfita 'o e onopōnī 'a ia 'okú ne lolotonga tataki 'a kitautolu 'i he ngaahi taimi faingata'a 'o e houa ko 'eni 'oku tau 'i aí. Na'á ne me'a mai kiate kitautolu 'i he konifelenisi 'o 'Epeleli he ta'u kuo 'osí 'o kau ki he kaveinga ko ia na'e lea ki ai 'a Palesiteni Utalafí, 'o pehē:

“Ko kitautolu he to'u tangata ko 'ení, ko e ola aofangatuku kitautolu 'o kinautolu kotoa pē kuo nau

mu'omu'a 'iate kitautolú. 'Oku 'ikai fe'unga hano 'ilo'i pē 'oku tau mēmipa 'i he Siasi ko 'ení. Kuo tuku kiate kitautolu ha tufakanga toputapu. Tau tali mu'a pea tau feinga ke fakahoko ia.

"Kuo pau ke tau mo'ui 'o taau mo e kau muimui mo'oni 'o Kalaisí, pea ma'u 'a e 'ofa faka-Kalaisí ki he kakai kotoa pē, pea fetongi 'a e kovi 'aki 'a e lelei, pea ako'i 'i he fa'ifa'itaki'anga 'a e ngaahi hala 'o e 'Eikí, mo fakahoko 'a e ngāue mahu'inga kuó ne fokotu'u mai ke tau faí.

"'Ofa ke tau mo'ui taau mo fe'unga mo e fakakoloa nāunau'ia 'o e maama mo e 'ilo mo e mo'oni ta'engata, 'a ia kuo tau ma'u tu'unga 'i he ngaahi faingata'a 'o e kuohilí. Na'e 'i ai ha 'uhinga, neongo kotoa 'a e ngaahi faingata'a 'o e kuohilí, pea mo e ni'ihi kuo 'a'eva he māmaní, kuo tuku mai ai 'a kitautolu 'i he kuonga makehe mo fakafo ko 'ení. Tau [fakahounga'i mu'a] ia, kae me'atēpuú ke tau faivelenga foki."⁵

'Oku mahu'inga kiate au 'a e 'ikai fakamamafa'i 'e he kau palōfitá 'i he'enua ngaahi lea ko 'ení 'e tolu 'a e ngaahi me'a fakamanavahē 'o e ngaahi taimi 'oku tau mo'ui aí pe ko e ngaahi 'elemēniti fakailifia 'o e ngaahi 'aho faka'osi 'oku tau mo'ui aí, ka na'a nau ongo'i ke nau lea 'o kau ki he faingamālie mo e tāpuaki, mo e me'a mahu'inga tahá, 'a hotau fatongia, ke tau faka'aonga'i 'a e ngaahi faingamālie kuo 'omi mo'otautolu 'i he kuonga mahu'inga taha ko 'ení. 'Oku ou manako 'i he kongá ko ia 'o e lea 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'a ia na'á ne pehē na'e nofo 'a e kau palōfita, kau taula'eiki, mo e ngaahi tu'i 'i he kuonga mu'á 'o "fakalaululoto fiefia mai; pea nau nofo 'o 'amanaki fiefia mai ki he 'aho 'oku tau mo'ui aí; pea fakalotoa 'a kinautolu 'e he ngaahi 'amanaki fiefia fakalangi, pea kuo nau hiva mo tohi mo kikite 'o kau ki hotau 'ahó." Ko e hā 'a e me'a na'a nau fiefia ki aí? 'Oku ou fie fakahā atu pē, na'e 'ikai te nau tokanga ki he ngaahi me'a fakamanavahē mo fakamamahí. Na'e pehē 'e Uilifooti Utalafi: "'Oku 'afio mai 'a e fofonga 'o e 'Otuá pea sio mai e kau palōfita mā'oni'oni kotoa pē. Ko e kuonga 'eni ne lau ki ai talu mei he kamata'anga 'o e māmaní."⁶ Tuku ke u toe lau atu e lea 'a Palesiteni Hingikelií: "Na'e 'i ai ha 'uhinga, neongo kotoa 'a e ngaahi faingata'a 'o e kuohilí pea mo e ni'ihi kuo 'a'eva he māmaní, kuo tuku mai ai 'a kitautolu 'i he kuonga makehe mo fakafo ko 'ení. Tau [fakahounga'i mu'a] ia, kae me'atēpuú, ke tau faivelenga foki.

'Oku 'ikai te u 'ilo pe ko e hā ho'omou ongo'i, ka 'oku 'ikai ha'aku toe loto-hoha'a ki he kuonga 'oku tau mo'ui aí, pea 'oku fakavaivai'i hoku lotó pea 'oku fiefia hoku

laumālié, pea ngaohi ke u 'amanaki fiefia atu ke tali 'a e faingamālie kuo foaki mai kiate kitautolú. 'Oku 'afio mai 'a e 'Otuá ki Hono māmaní, mo Hono Siasí, mo 'Ene kau takimu'á, pea ko e mo'oni 'okú Ne 'afio mai kiate kimoutolu foki. Tau fakapapau'i mu'a 'oku tau "loto ma'a" pea tau faivelenga. 'E tāpuekina lahi 'aupito 'a kimoutolu. 'E monū'ia lahi foki mo ho'omou fānaú mo e makapuná.

Mou fakakaukau ki ai. 'Oku te'eki ke 'i ai ha kakai 'i he ngaahi kuonga 'o e ongoongolelé—pea kau foki ai mo 'etau mātu'á 'i he ngaahi me'a lahi—kuo nau ma'u ha ngaahi tāpuaki 'o hangē ko e ngaahi tāpuaki kuo foaki mai kiate kitautolú.

Mou fakakaukau ki he tokoni kuo tuku mai kiate kitautolu ke 'ave 'a e maama 'o e ongoongolelé ki ha māmani fakapo'uli. 'Oku tau ma'u ha kau faifekau nai 'e toko 55,000, pea 'oku tokolahi ange hotau 'ahó 'i ha toe kuonga 'o e hisitōlia 'o e māmaní talu mei hono kamata'angá. Pea 'oku ma'u 'a e tokolahi pē ko iá 'i he ta'u 'e ua kotoa pē, 'i he ha'u 'a e ni'ihi ko ia ke fetongi 'a kinautolu kuo tukuangé. Ka 'oku toko lahi ange 'etau fie ma'ú. 'Oku 'i ai hotau kāingalotu Siasi 'i he fonua 'e 170 nai. 'Oku tau pulusi 'etau ngaahi folofolá 'i ha lea 'e teau tupu.

Kuo 'osi atu ha ta'u 'e 6,000 nai, pea na'e taha pē 'a e tempale 'i he maama motu'á (pea ne tu'o ua pe tu'o tolu hono toe langa fo'ou, ka ko e tempale tatau pē na'e tu'u 'i he mo'unga tatau, 'a ia ko e Mo'unga Molia 'i Selūsalemá) mo ha tempale 'e ua pe tolu 'i he hisitōlia 'o e Tohi 'a Molomoná, ka 'oku tau mo'ui he taimí ni 'i ha kuonga 'oku 'ikai fa'a lava 'o lau 'a e tupulaki vave 'a e ngaahi tempalé. 'I he ngaahi miniti sí'i kuo hilí, ne 'i ai hotau ngaahi tempale 'e 119 'oku lolotonga ngāue, pea 'oku ou tui, 'e fakahā hano langa 'o ha ngaahi tempale lahi ange.

Tānaki mai ki ai 'a e mana 'o e komipiutá 'a ia 'oku tokoni ki he'etau tauhi hotau ngaahi hisitōlia fakafāmilí, mo hono fakahoko 'o e ngaahi ouau fakamo'uí ki hono huhu'i 'o hotau kau pekiá. Tānaki mai ki ai mo e founda fefononga'aki fakaonopōnī, 'a ia 'oku lava ai 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí, mo e Toko Hongofulu Mā Uá, mo e Kau Taki Mā'olunga kehé ke nau folau takai holo 'i he kolopé 'o nau fakamo'oni fakafo'ituitui ki he 'Eikí ki hono kotoa 'o e Kau Mā'oni'oní 'i he ngaahi fonua kotoa pē. Tānaki atu ki ai 'a e ngaahi feitu'u 'oku 'ikai ke mau lava 'o 'alu ki ai he taimi ní, ka te mau lava 'o "'oatu" 'emau pōpoakí ki ai he taimí ni, 'o hangē ko e lau 'a e folofolá, 'i he ngaahi fakamafola fakasatelaite, 'o hangē ko 'etau fakamafola 'i he efiafi ní (vakai, T&F 84:62).

Pea koe'uhi ko e ngaahi 'elemēniti kotoa 'o e fetu'utakí, fe'alú'akí, saienisí, tekinolosiá, me'a fakafaito'ó, me'akai fakatupu iví, akó mo e ma'u fakahā 'oku tau tofanga aí, pea kamata leva ke toki mahino kiate kitautolu 'a e me'a na'e 'uhinga ki ai 'a e 'āngelo ko Molonai 'i he'ene toutou fakamanatu mai ki he palōfita kei talavou ko Siosefa Sāmitá, peá ne lau mei he palōfita ko Sioeli 'o e Fuakava Motu'á, 'e hua'i hifo 'e he 'Otuá 'i he ngaahi 'aho faka'osí 'a Hono Laumālié ki he "kakai kotoa pē" pea 'e tāpuekina 'a e māmaní kotoa, 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá 'aki 'a e maama 'i he ngaahi fekumi kotoa pē, pea hoko ko e kongá 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí (Sioeli 2:28; toki fakamamafa'i; vakai foki ki he Siosefa Sāmita 2:41).

'Oku tau fakakaukau ki he ngaahi tāpuaki kotoa pē kuo tau ma'u 'i hotau kuongá, pea tau ki'i tu'u hifo mo pehē ki he'etau Tamai 'i Hēvaní - "'E 'Otuá ko e *Tapuhā*"⁷ pea "'Oku Angalelei 'a e 'Afioná."

'Io, 'oku 'i ai ha'aku fakakaukau ki he ngaahi kuonga mo e kau taki, ngaahi fāmili mo e kakai 'i he kuonga mu'á, 'a ia na'e lea ki ai 'a e Palōfita ko Siosefá, mo Palesiteni Utalafí, mo Palesiteni Hingikelí. Kuo lahi ha'aku fa'a fakakaukau kiate kinautolu mo e ngaahi tu'unga fakatu'utāmaki na'a nau fehanganhangai mo iá. Na'a nau fehanganhangai mo ha ngaahi kuonga faingata'a 'aupito, pea na'e 'ikai ola lelei 'enau ngāué 'i hano kongá lahi. Na'e faifai pea hoko mai 'a e hē mei he mo'oní mo e fakapo'ulí ki he kuonga kotoa ki mu'á 'o e hisitōliá. 'Io, ko hono taumu'a kotoa 'o e Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'ení, koe'uhí na'e 'ikai lava 'o mo'ui ia 'i he ngaahi 'aho 'i mu'á, ko ia na'e pau ke toe fakafoki faka'osi mai ia 'i he kuonga ko 'eni 'e ikuna aí.

'Oku tau 'ilo ki he faingata'a na'e fehanganhangai pea 'oku kei fehanganhangai mo e hako 'o 'Ēpalahamé. 'Oku tau 'ilo ki he palōpalema 'a Mōsesē mo ha kakai 'Isileli 'a ia na'a nau 'alu atu mei 'Isipite, ka na'e 'ikai te nau lava 'o tukuange 'aupito meiate kinautolu 'a 'Isipité. Ko 'Īsaia 'a e palōfita na'e mamata ki he mole 'a e fa'ahinga 'e hongofulu 'o 'Isilelí ki he tokelaú. Ko e kau palōfita na'e nofo pōpula 'a Selemaia, 'Isikeli mo Taniela. Na'e mamata 'a Pita, Sēmisi, Sione mo Paula, ko e kau tangata 'iloa 'o e Fuakava Fo'ou, ki he hoko 'a e hē mei he mo'oní 'i he māmaní ki mu'a 'i he hā'ele hake 'a e Fakamo'uí, pea na'e hoko mo'oní ia lolotonga 'enau kei mo'uí. Fakakaukau ki he kau palōfita 'o e Tohi 'a Molomoná, 'a ia ko ha kuonga na'e ngata 'i he fetu'utaki fakamamahi 'a Molomona mo Molonai 'o kau ki he faingata'a na'a na

fehanganhangai mo iá, mo e tō atu 'a e kakai na'a na 'ofa aí ki he moveuveú, fakamamahí, mo e 'auhá.

Ko hono fakakātoá, 'oku hoko 'a e hē mei he mo'oní mo e faka'auha 'i ha fa'ahinga fakafōtunga pē, ko e iku'anga aofangatuku ia 'o e ngaahi kuonga kotoa pē kuo tau fononga mai aí. Ka ko 'eku fakakaukau 'eni. 'Oku ou pehē, na'e lava 'e he kau tangata mo e kau fefine, mo e kau takimu'a 'iloa 'i he kuonga 'o e kuohilí, 'o hokohoko atu 'enau ngāué, mo fakamo'oní, mo fai honau tūkuingatá, 'o 'ikai tu'unga 'i ha'anau 'ilo'i *te nau* ikuna, ka na'a nau 'ilo'i *te mou* ikuna kimoutolu. 'Oku ou tui na'a nau ma'u ha loto-to'a mo ha 'amanaki lelei 'o 'ikai koe'uhi ko e ngaahi tu'unga na'a nau 'i aí, ka koe'uhi ko kimoutolu, 'a ia ko ha kāingalotu fakafo 'o e kakai lalahi kei talavou hangē ko kimoutolu 'oku fakataha mai hamou lau kilu 'i he māmaní 'i he efiāfi ní, pea kuo mou fakapapau te mou feinga ke tolonga pea ikuna 'a e ongoongolelei.

Na'e toe lea mai 'a Molonai kiate kitautolu, 'a ia te tau ma'u 'ene lekōtí 'i he ngaahi 'aho faka'osi:

"Vakai, kuo fakahā kiate au 'e he 'Eikí 'a e ngaahi fu'u me'a lalahi mo fakafo 'oku kau ki he me'a kuo pau ke vave 'ene hokó, 'i he 'aho 'o ka hā mai ai 'a e ngaahi me'a ni 'iate kimoutolú.

"Vakai, 'oku ou lea kiate kimoutolu 'o hangē kuo mou 'i hení, ka 'oku 'ikai. Kae vakai, kuo fakahā 'a kimoutolu kiate au 'e Sīsū Kalaisi, pea 'oku ou 'ilo'i ho'omou ngaahi ngāué" (Molomona 8:34–35).

'Oku ou 'ilo'i na'e lava 'e he kau palōfita mo e kau 'aposestolo kotoa 'i mu'á 'o mamata mai ki hotau taimí, 'a ia ko ha 'ilo na'a nau ma'u ai ha loto-to'a 'i honau kuonga na'e 'ikai fu'u ola lelei ai 'enau ngāué. Na'e 'ilo lahi 'a e kau tangata ko iá kiate kitautolu. Na'e lava 'e he kau palōfita hangē ko Mōsesé, Nīfaí, mo e tokoua 'o Sēletí 'o sio faka'auliliki mai ki he ngaahi 'aho faka'osi. Na'e 'ikai fakafiefia 'a e ngaahi me'a 'e ni'ihī na'a nau sio mai ki aí, ka na'e fakalotolahi'i 'a e ngaahi to'u tangata 'i mu'á 'i he'enu 'ilo'i, 'e 'i ai ha kuonga 'e taha kuo pau ke ikuna.

Ko hotau kuongá, kae 'ikai ko honau kuongá, 'a e 'aho na'a ne ngaohi kinautolu ke nau ma'u ha "'amanaki fakalangi fiefia" pea tupu ai 'enau hiva mo kikite'i 'etau ikuná. Ko hono fakakātoá, ko hotau 'ahó 'a e 'aho na'e nofo 'a e kau palōfitá 'o sio mai ki ai mei he kamata'anga 'o taimí, pea 'oku 'i he maama fakalaumālié 'a e kau tangata ko ia mei mu'á, 'o nau pou pou'i mo fakalotolahi'i kitautolu. 'Oku makatu'unga honau faingamālie ke nau

lau 'oku nau ikuna mo kinautolú, 'i he'etau faivelengá mo 'etau ikuná. 'Oku ou fiefia 'i he'eku fakakaukau 'oku ou 'alu atu ke tau'i 'a e filí 'o fakafofonga'i 'a 'Alamā mo 'Apinetai, mo e me'a na'a nau taukave'i, pea fakafofonga'i mo Pita mo Paula, mo e ngaahi feilaulau na'a nau faí. Kapau 'oku 'ikai te mou fiefia ai, pea 'e 'ikai pē te mou fiefia kimoutolu ia!

Ko e Kātoanga Ta'ané

'Oku ou fie tānaki atu ha 'elemēniti 'e taha ki he'etau vakai ki he kuonga ko 'eni 'oku ou pehē 'oku hoko maí. Ko ia, koe'uhi ko hotau kuongá 'a e kuonga faka'osi mo mahu'inga taha 'i he kuonga kotoa pē, pea koe'uhi 'e fakataha'i pea fakahoko 'a e me'a kotoa pē 'i hotau kuongá, 'oku 'i ai leva ha fatongia mavahe 'oku hili mai kiate kitautolu 'i he Siasí he taimí ni, 'a ia na'e 'ikai tuku ia 'i he founa tatau ki he uma 'o e kāingalotu 'o e Siasí 'i ha taimi ki mu'a ange.

Na'e 'ikai hangē ia ko e Siasí 'i he ngaahi 'aho 'o 'Ēpalahamé pe Mōsesé, 'Īsaia pe 'Isikeli, pe ko e ngaahi 'aho 'o Sēmisi mo Sione 'o e Fuakava Fo'ou, ka 'oku 'i ai hotau fatongia ke teuteu'i 'a e Siasí 'o e Lami 'o e 'Otuá ke tali 'a e Lami 'a e 'Otuá, 'i he'ene hā'ele tonu mai, 'i he nāunau'ia mo e ikuna, 'i Hono tu'unga ko e 'Eiki 'o e Ngaahi 'Eiki mo e Tu'i 'o e Ngaahi Tu'i 'i he Nofotu'i. Kuo 'ikai ma'u 'a e fatongia ko iá 'e ha toe kuonga kehe.

'Oku fakamatala'i 'i he folofolá, ko kitautolu 'a e kakai kuo tu'utu'uni 'i he hisitōliá kotoa ke tau teuteu 'a e fefine ta'ané ki he hā'ele mai 'a e Tangata ta'ané pea tau fe'unga ke fakaafe'i kitautolu ki he kātoanga ta'ané (vakai, Mātiu 25:1–12; 22:2–14; T&F 88:92, 96). Ko hono fakakātoá - neongo pe 'e hoko ia 'i hotau taimí pe ko e taimi 'o 'etau fānaú pe makapuná pe ko ha taimi pē - ka 'oku 'i ai hotau fatongia 'i he'etau hoko ko e Siasí mo e kau mēmipa fakafo'ituitui 'o e Siasí ko iá, ke tau fe'unga mo taau ke tau tali 'a Kalaisi ke hā'ele mai kiate kitautolu, pea tau fe'unga ke Ne talitali mo ma'u, pea fā'ofua mai kiate kitautolu. *Kuo pau* ke fe'unga mo taau mo la 'a e mo'ui te tau momoi atu kiate la 'i he houa toputapu ko iá!

Kuo Pau ke Tau Fakahōifua Kiate Ia

Ko ia, tau tuku 'a e manavahē ki he kaha'ú pe ko e hoha'a ki hano lahi 'o ha ki'i fale malu'i 'i hoto 'apí, he 'oku ou ofo lahi, pea mafatukituki hoku fatongia ke teuteu'i 'eku mo'uí (mo ha me'a te u ala fai ke tokoni ki hono teuteu'i 'o e mo'ui 'a e kāingalotu 'o e Siasí) ki he 'aho ko ia kuo fuoloa hono kikite'i maí, 'a ia 'e fakafoki

ai 'a e mafaí, mo e taimi 'a ia te tau toe momoi fakafoki atu ai 'a e Siasí kiate Ia, 'a ia 'oku 'A'ana e Siasí.

'Oku ou 'ilo'i 'a e me'a ko 'eni: 'I he taimi 'e hā'ele mai ai 'a Kalaisí, *kuo pau* ke ngāue pea fofonga 'a e kau mēmipá 'o taau mo e kāingalotu 'o Hono Siasí, koe'uhi ke Ne tali 'a kinautolu. Kuo pau ke tau fai 'Ene ngāué pea mo'ui'aki 'Ene ngaahi akonakí. Kuo pau ke Ne 'afio'i vave mo faingofua 'a kitautolu ko 'Ene kau ākongá mo'oni. Pea hangē ko e lea na'e fai 'e Palesiteni J. Lūpeni Kalake ko e Si'i, "kuo pau ke 'oua na'a faingata'a hono ongo'i 'etau tuí."⁸

'Io, kapau te tau pehē 'i he houa mahu'inga faka'osi ko iá, ko e kakai tui 'a kitautolu, pea 'oku totonu leva ke tau fakahā 'a e tui ko iá. 'Oku 'ilo'i 'e he Tauhi-sipí 'a 'Ene fanga sipí, pea kuo pau ke 'ilo'i 'a kitautolu 'i he 'aho lahi ko iá, ko Hono kau muimui 'a kitautolu 'i he ngāue mo e lea.

Ko e 'uhinga ia na'e pehē ai 'e Palesiteni Hingkelí: "'Oku 'ikai fe'unga [kiate kitaua, 'i hotau *kuongá ni*] ke 'ilo'i pē ko e kau mēmipa kitautolu 'o e Siasí ko 'eni. . . . Kuo pau ke tau mo'ui 'o taau mo e kau muimui mo'oni 'o . . . Kalaisi."⁹

'Io, 'e hoku ngaahi kaungāme'a kei talavou 'ofeina, ko e ngaahi 'aho faka'osí 'eni, pea 'oku taau mo kitaua ke ta hoko ko e *Kau Mā'oni'oni* 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'i he lelei taha te ta lava 'o a'usiá. Kātaki 'o fakamamafa'i ange 'a e fo'i lea Kau Mā'oni'oni.

'E hoko nai 'eni 'afē? 'E hā'ele ikuna mai nai 'a Kalaisi 'afē, pea kamata 'a e Nofotu'i? Kuó u 'osi fakahā atu, 'oku 'ikai te u 'ilo'i. Ka ko e me'a 'eni 'oku ou 'ilo'i, na'e kamata ia 'i he ta'u 'e 184 kuo hili. 'Oku ou 'ilo ia tu'unga 'i he me'a na'e hoko 'i he 'Uluaki Mata Mea-hā-maí mo e me'a na'e hoko hili iá, 'oku tau mo'ui 'i he taimi 'oku ta'e hano tatau hono ngaahi tāpuakí, 'a ia ko e ngaahi tāpuaki kuo foaki mai kiate kitautolu koe'uhí ke tau mo'ui faivelenga mo haohaoa, koe'uhi ka hā'ele mai 'a e tangata ta'ané, 'e fe'unga ha'ane fakaafe'i kitautolu ki he kātoanga 'o e ta'ané.

'Oku 'i ai nai ha kaha'ú fakafiefia kiate kimoutolu mo homou hakó 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'eni? 'Io! Ko ha kaha'ú 'oku faka'ofu'ofa. Ko e taimi fakafiefia 'a e kātoanga mali kotoa pē. 'E 'i ai nai ha ngaahi taimi faingata'a 'i he taimi 'oku fakahoko ai 'a e ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi kikite fakamanavahē 'o e ngaahi 'aho faka'osí? 'Io, kuo pau ke 'i ai. Kuo 'i ai ma'u pē ia. Ka ke mou mateuteu pē. 'E lava nai 'e kinautolu kuo nau langa 'i he maka 'o Kalaisí, 'o lava'i 'a e ngaahi

matangí, mo e 'uha maká, mo e ngaahi ngahau 'i he 'ahiohió? 'Oku mou 'ilo'i te nau lava. 'Oku mou ma'u ia 'i he folofola lelei. 'Oku mo ma'u ia 'i He'ene folofolá! Ko e "maka ko ia kuo [mou] langa aí, . . . ko e tu'unga mālohi, 'a ia ko e tu'unga 'e 'ikai lava ke hinga ai 'a e kakai 'o ka pau te nau langa ai" (vakai, Hilamani 5:12).

Si'oku ngaahi tokoua mo e tuofāfine, 'oku ou 'ofa 'iate kimoutolu pea 'oku ou tuku 'eku fakamo'oni kiate kimoutolu, 'o 'ikai ko 'eku fakamo'oni'i pē 'oku mo'ui 'a e 'Otuá, ka 'oku ou fakamo'oni'i 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. 'Okú Ne 'ofa 'iate kimoutolu. 'Okú Ne fai 'a e me'a kotoa pē 'e lelei pea malu'i ai 'a kimoutolu. 'Oku 'i he māmaní 'a e koví mo e mamahí, ka 'oku 'ikai te Ne fai ha me'a 'oku kovi pe fakatu'utāmaki kiate kimoutolu. Ko 'etau Tamai ia, pea ko ha tamai haohaoa ia, pea te Ne fakamalumu 'a kitautolu mei he afaá.

'Oku 'ikai ko 'eku fakamo'oni'i pē ko Sīsū 'a e Kalaisí, ko e Tokotaha Mā'oni'oni mo e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e 'Otuá, ka 'okú Ne mo'ui, pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu, pea te tau mo'ui foki 'o ta'engata, tu'unga 'i he mālohi mo e mahu'inga 'o 'Ene feilaulau fakalelei. Na'á Ne ikuna'i 'a e maté mo heli ma'atautolu, pea na'á Ne ikuna'i 'a e manavaheé 'i he founga tatau.

Ko e Siasi mo e pule'anga 'eni 'o e 'Otuá 'i he māmaní. Ko ha palōfita 'a Siosefa Sāmita, pea ko ha palōfita foki mo Kōtoni B. Hingikelí. Kuo fakafoki mai 'a e mo'oni. 'Okú ta monū'ia mo'oni ke fanau'i mai kitaua 'i he taimi 'oku tau lava 'o ma'u ai 'a e 'ilo mo e malu'i ko 'eni.

'Oku ou tuku ha tāpuaki faka'apostolo kiate kimoutolu kotoa 'oku fanongo mai ki hoku le'ó, ke mou mo'ui 'i he loto-falala, loto 'amanaki lelei, tui mo e mateaki. 'Oku ou tāpuaki'i kimoutolu ke mou fai fakamātoato 'i ho'omou fehangahangai mo e ngaahi faingata'a 'o e mo'ui, kae 'oua na'a mou manavahē pe loto-fo'i koe'uhi ko ia. 'Oku ou tāpuaki'i kimoutolu ke mou ongo'i 'a e fiefia 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, kae 'ikai ko e loto-hoha'a pe fakatu'otu'a tamaki. Ko e me'a pē 'e taha 'oku ou loto ke mou hoha'a ki aí, 'a ia ko ha me'a fakafo'ituitui pē: Te tau lava fēfē nai 'o mo'ui ke

kakato, mo faivelenga lahi ange, ke lava 'o lilingi mai ai kiate kitautolu mo kinautolu 'oku tau tokoni'i mo ako'i 'enua mo'ui, 'a e ngaahi tāpuaki 'o e kuonga mahu'inga ko 'eni?

“Oua 'e manavahē, 'e tākanga tokosi'i; fai lelei . . . Sio pē kia [Kalaisi] 'i he fakakaukau kotoa pē; 'oua 'e tāla'a, 'oua 'e manavahē. . . . Kuo te'eki ai ke mahino kiate kimoutolu 'a hono lahi 'o e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u 'e he Tamai. . . . pea kuo teuteu mo'omoutolú. . . . Ka ke mou fiefia lahi. . . . 'Oku 'omoutolu 'a e pule'angá, pea 'oku 'omoutolu 'a hono ngaahi tāpuaki, pea 'oku 'amoutolu 'a e ngaahi koloa mahu'inga 'o e nofo ta'engata” (T&F 6:34, 36; 78:17–18).

'Oku ou tuku 'eku tāpuaki, mo 'eku 'ofá pea mo 'eku fakamo'oni faka'apostolo ki hono mo'oni 'o e ngaahi me'á ni, 'i he huafa malu'i toputapu 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

Ngaahi Fakamatala

1. "Tu'i 'i he Laka Kotoa," *Tūhulu*, Sānuali 1997, 15.
2. *History of the Church*, 4:609–10.
3. Tohinoa 'a Wilform Woodruff, Dec. 31, 1889, hā 'i he James B. Allen mo e Glen M. Leonard, *The Story of the Latter-day Saints*, 2nd ed. rev. and enl. (1992), 20.
4. 'I he James R. Clark, comp., *Messages of the First Presidency of The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*, 6 vols. (1965–75), 3:258; vakai foki, Gordon B. Hinckley, 'i he Conference Report, Apr. 2004, 84–85 pe *Liahona*, Mē 2004, 83.
5. 'I he Conference Report, Apr. 2004, 85 pe *Liahona* Mē 2004, 81.
6. Toe fakamamafa'i
7. Vakai, 'E 'Otua ko e Tapuhā," *Ngaahi Himí*, fika 38, toe fakamamafa'i.
8. Vakai ki he, *The Charted Course of the Church in Education*, rev. ed. (1994), 3–7.
9. 'I he Conference Report, Apr. 2004, 85; pe *Liahona*, Mē 2004, 81.